

ÎNCEPUTUL ȘI SFÂRȘITUL MONETĂRIEI DACICE

DE

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

CUVINTE CHEIE: *producerea și cronologia monedelor geto-dacice.*

În istoria antică a României, civilizația dacică ocupă un loc de cea mai mare importanță. De aceea, istoriografia a făcut eforturi însemnate pentru a o cunoaște cât mai bine sub toate aspectele sale. Dintre acestea, monetăria dacică reprezintă o problemă cu foarte multe implicații (economic, social, politic și religios) pentru istoria Daciei preromane. Analiza documentului numismatic, la rândul lui, a pus în fața cercetării numeroase chestiuni dificile, pe care nu este locul să le enumerăm acum.

Oricum, printre problemele cele mai discutate este și cea a cronologiei monedelor dacice. Însă, în mod surprinzător, deși ar fi fost utilă pentru rezolvarea chestiunilor legate de datarea monedelor dacice, cercetarea de specialitate nu a abordat îndestulător până acum problema locului unde s-a bătut moneda locală și cum era organizată producția monetară. Cu alte cuvinte, în momentul de față nu se cunoaște cu exactitate unde se aflau atelierele în care se confecționau monedele: pe lângă curțile regilor daci? în centrele economico-politice ale uniunilor de triburi? în aglomerările proto-urbane polifuncționale? sau în aria marilor centre religioase? Pentru a da un răspuns satisfăcător la această întrebare, credem că nu este lipsit de importanță să examinăm și datele cunoscute pentru alte arii geografice.

După cum este știut, primele monede au apărut în aria răsăriteană a Mării Mediterane, pe coastele Asiei Mici. Aici, la Efes (Ephesos), în templul ridicat pentru zeița Artemis (Artemision), săpăturile arheologice din anul 1904, conduse de către D. G. Hogarth, au dat la iveală și 93 de monede (multe de electron)¹. B. V. Head a considerat că ele au alcătuit un depozit de fondare (*Foundation-Deposit*) al templului dedicat zeițății amintite². Împreună cu monedele s-au mai găsit peste 2 000 de obiecte din diverse materiale și cu destinații felurite. Câteva dintre acestea atrag atenția în mod deosebit: pastile, bulgări, tunte, lingouri și particule mărunte – toate din metal prețios (în special, din aur și electron) –, la care se adaugă unelte și obiecte cu destinație necunoscută, confecționate din metal comun (bare, cilindri, conuri, sfere etc.), o lingură de bronz ș. a. La început, aceste descoperiri au fost identificate ca fiind ofrande, ceea ce putea explica cantitatea și varietatea lor³.

Noile cercetări de la Artemision (1987-1988) au arătat că templul A (unde au fost găsite cele mai multe din obiectele amintite, inclusiv monedele) nu este cel mai vechi edificiu de cult. În urma scâderii pânzei de apă freatică, sub templul menționat au fost descoperite încă două niveluri anterioare de construcții. Și în aceste straturi au apărut diverse obiecte, printre care, de asemenea, chiar și monede de electron. Aceste noi informații l-au condus pe A. Bammer (conducătorul cercetărilor recente de la Efes) la concluzia, că așa-numitul „depozit de fondare”, ca și celelalte materiale, reprezintă resturi de la ofrandele aglomerate în cadrul operațiilor de curățire din momentul pregătirii terenului pentru ridicarea unor noi construcții⁴. Plecând de la aceste observații, apariția celor dintâi monede poate fi datată spre mijlocul secolului VII a. Chr. sau chiar mai

¹ D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemision*, London, 1908.

² B. V. Head, *The Coins*, în D. G. Hogarth, *op. cit.*, p. 74-78, 93 și 238.

³ D. G. Hogarth, *op. cit.*, p. 94-185, 199-217 și 232-233.

⁴ A. Bammer, *Les sanctuaires des VIIIe et VIe siècles à Artemision d'Ephèse*, în *Revue archéologique*, I, 1991, p. 63-84.

înainte⁵. Mai mult, se poate presupune că unele dintre monede au fost produse pe loc, într-un edificiu al templului, așa cum o dovedesc obiectele menționate mai înainte⁶. Exemplarele de electron cu legenda *Phanes* au putut fi chiar monede ale templului⁷.

O situație asemănătoare s-a constatat și la Sardes – capitala regilor lidieni –, unde s-a descoperit o instalație pentru a se obține electrum din nisipul râului Pactolus și a se separa aurul de argint. Edificiul care o adăpostea era dotat cu lei ornamentali, iar în imediata sa apropiere se afla chiar un altar al zeiței Cibela. Asocierea dintre Cibela și leu este bine cunoscută. Aceste date arheologice fac plauzibilă ipoteza, potrivit căreia, în acel loc, a existat un atelier monetar, unde au fost bătute monede lidiene de electron (pentru regii Alyattes și Kroisos), imprimate cu capete de lei (emblema regatului lidian sub dinastia Mermnazilor) și legenda *Wawel*⁸.

Cu mult timp înainte de secolul VII a. Chr., în templele și sanctuarele din Orientul Apropiat (Egipt, Mesopotamia, Palestina, Regatul Hittit, Fenicia), dar și pe domeniile acestora, sunt foarte bine atestate (în scris și arheologic) variate și intense activități economice⁹. Apropiat de Orient, și în spațiul egeean se constată o situație asemănătoare. Atât în lumea miceniană, dar și mai recent, pe lângă temple s-a dezvoltat o economie complexă. Cu toate că micenienii nu au avut temple propriu-zise, ei posedau incinte sacre și locuri speciale de cult chiar în palatele regale, unde se desfășurau operațiile economice¹⁰. Mai târziu, în perioadele clasică și elenistică, templele și sanctuarele devin puternice nuclee economice și ajung să controleze chiar unele sectoare (îndeosebi financiare)¹¹.

Și în aria vestică a Mării Mediterane, deși cu o oarecare întârziere, se constată aceeași evoluție a templului sau locului de cult, după cum o arată descoperirile din Italia (Fondo Ruozzo) sau Spania¹². Nu trebuie să omitem că atelierul monetar al Romei antice a fost instalat, încă din secolul III a. Chr., chiar în

⁵ E. S. G. Robinson, *The Coins from the Ephesian Artemision Reconsidered*, în *JHS*, LXXI, 1951, p. 156-167; idem, *The date of the earliest coins*, în *NC*⁶, XVI, 1956, p. 1-8; P. Jacobsthal, *The Date of the Ephesian Foundation-Deposit*, în *JHS*, LXXI, 1951, p. 85-95; M. Price și N. Waggoner, *Archaic Greek Coinage. The Asyt Hoard*, V. C. Vecchi and Sons, London, 1975, p. 123; F. Bodenstedt, *Phokäisches Elektron – Geld von 600-326 v. Chr. Studien zur Bedeutung und zu den Wandlungen einer antiken Goldwährung*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1976, p. 92-94; L. Weidauer, *Probleme der frühen Elektronprägung*, Typos. Monographien zur antiken Numismatik, Bd. I, Office du Livre, Fribourg, 1975, p. 9 și 79 (recenzie de C. M. Kraay, în *Gnomon*, 50, 1978, p. 211-213); S. Karwiese, *The Artemision Coin Hoard and the First Coins of Ephesus*, în *RBN*, 137, 1991, p. 1-28; R. Étienne, C. Müller, F. Prost, *Archéologie historique de la Grèce antique*, Ellipses, Paris, 2000, p. 202; T. Stingl, *Barren oder Münzen? Überlegungen zum Beginn der Elektronprägung in Westkleinasien*, în *Boreas*, 23/24, Münster, 2000/2001, p. 35-52; G. Le Rider, *La naissance de la monnaie. Pratiques monétaires de l'Orient ancien*, PUF, Paris, 2001, p. 65.

⁶ L. Weidauer, *op. cit.*, p. 79.

⁷ M. Radnoti – Alföldi, *Phanes: einige Gedanken zur Person*, în *Studia Paulo Naster oblata*, I, *Numismatica antica*, ed. S. Scheers, Leuven, 1982, p. 1-6.

⁸ E. Pászthory, *Die Legierung des frankfurter Phanes-Staters*, în *Studia Paulo Naster oblata...*, I, p. 7-11; G. M. A. Hanfmann, *Sardis from prehistoric to Roman times*, Cambridge, Mass., 1983, p. 34-37; O. Carruba, *Walwel e Rkalil*, în E. A. Arslan, *Studia dicata*, Glaux, 7, 1991, p. 13-19; A. Rawage, în *King Croesus' gold*, British Museum, London, 2000, p. 23-25; G. Le Rider, *op. cit.*, p. 58.

⁹ R. Bogaert, *Synthèse finale*, în *State and temple economy in the ancient Near East, Proceedings of the International Conference organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 10th to the 14th of April 1978*, II, ed. E. Lipinski, Leuven, 1979, p. 745-757; S. Hiller, *Tempelwirtschaft im mykenischen Griechenland*, în *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale en Wien 6.-10. Juli 1981, Archiv für Orientforschung*, Beiheft 19, 1982, p. 94-108.

¹⁰ R. Bogaert, *op. cit.*, p. 757-762.

¹¹ I. Strom, *Obeloi of Pre- or Proto-Monetary Value in the Greek Sanctuaries*, în *Economies of Cult in the Ancient Greek World, Proceedings of the Uppsala Symposium 1990*, ed. T. Linders și B. Alroth, Boreas, 21, Uppsala, 1992, p. 41-51; N. Marinatos, *What were Greek sanctuaries? A synthesis*, în *Greek sanctuaries. New approaches*, ed. N. Marinatos și R. Hägg, Routledge, London and New York, 2000, p. 228-233; K. Sporn, *Heiligtümer und Kulte Kretas in klassischer und hellenistischer Zeit*, Verlag Archäologie und Geschichte, Heidelberg, 2002, p. 356-374; R. Czech-Schneider, *Das Apollonheiligtum von Aktion in hellenistischer Zeit: Überlegungen zum wirtschaftlichen Verhältnis zwischen Heiligum und profanem Inhaber*, în *Klio*, 84, 2002, I, p. 76-100.

¹² J.-P. Morel, *Aspects économiques d'un sanctuaire (Fondo Ruozzo, à Teano, Campanie)*, în *Scienze dell'antichità, storia, archeologia, antropologia*, 3-4, 1989-1990, p. 507-517; C. Alfaro Guier, *La Polis y la explotación ganadera en los santuarios griegos*, în *Polis*, 7, 1995, p. 5-37.

templul zeiței Juno Moneta, situat la extremitatea nordică a Capitolului. Acest fapt nu a fost întâmplător, întrucât Juno Moneta Regina întruchipă funcția politică a consoartei lui Jupiter¹³.

În lumea celtică de la nord de Alpi, o dată cu evoluția locurilor de cult fără edificii spre temple cu o structură bine definită și organizată, se observă aceeași tendință. Templele încep treptat să cumuleze în grade diferite funcții economice, pe lângă cele religioase, sociale și politice. Cercetătorii acestor obiective arheologice cred, de asemenea, că unele monede locale găsite în temple au fost produse pe loc și reprezintă emisiuni ale templelor¹⁴.

Înainte de a ne opri și asupra câtorva descoperiri din Dacia, trebuie să menționăm ipoteza lui B. Laum, care, cu mai mult timp în urmă, a încercat să demonstreze că moneda este un produs al economiei sacre. Potrivit de nonștrației sale, ofrandele evoluează de la real spre simbolic, iar rolul templului este acela de a face posibilă această transformare. Obiectele miniaturale descoperite în temple constituie dovezi în acest sens, pentru că într-o etapă ulterioară să se treacă și la înlocuirea simbolului real (miniaturi de securi, animale, care etc.) cu cel valoric, adică moneda¹⁵.

Cât privește Dacia, voi aduce în discuție două din cazurile cele mai concludente. Astfel, la Ziridava (Pecica, jud. Arad), în timpul săpăturilor arheologice din anul 1961, conduse de către I. H. Crișan, a fost descoperit un atelier cu multiple funcții. Dintre uneltele și obiectele finite găsite aici se remarcă o ștanță de bronz. Ea era destinată fabricării monedelor dacice, poate chiar a celor de tip Toc-Chereluș, specifice acestei părți (vestice) a Daciei¹⁶. Atefierul amintit se afla în imediata apropiere a unei clădiri cu absidă, identificată, de către autorul cercetărilor, cu un sanctuar patrulater; la rândul său, acesta a fost construit lângă un sanctuar rotund, mai vechi, distrus printr-un incendiu¹⁷. Edificiul cu absidă și atelierul s-au descoperit în nivelul al doilea de locuire, care a luat sfârșit la începutul secolului I a. Chr., pe când monedele de tip Toc-Chereluș se datează în intervalul de timp $\pm 150/130 - \pm 80$ a. Chr.¹⁶

O altă ștanță de bronz a fost găsită la așezarea dacică de la Barboși (jud. Galați). Descoperirea a fost făcută în apropierea unei gropi (la 0,20 m distanță). Groapa respectivă (G/1983) a dat la iveală mai multe materiale arheologice, printre care creuzete și o pastilă de argint. Dimensiunile și inventarul gropii fac posibilă identificarea ei cu un atelier. Însuși autorul săpăturilor arheologice (S. Sanie) presupune existența la Barboși a unui atelier complex, unde alături de bijuterii se produceau și monede. S-a admis că ștanța respectivă a fost folosită la confecționarea monedelor dacice de tip Dumbrăveni sau, mai sigur, Inotești-Răeoaasa, care se datează aproximativ în același interval de timp ca și ștanța de la Pecica ($\pm 150/130 - 80/70$ a. Chr.)¹⁹. Nu cunoaștem situaerea acestui atelier în raport cu sanctuarul găsit anterior la Barboși²⁰. Însă, trebuie subliniat faptul că și în acest loc a existat un centru religios.

Cercetarea arheologică a apreciat că edificiile cu absidă au fost destinate ceremoniilor sacre. În jurul acestora, adesea, au fost găsite construcții a căror funcționalitate, laică sau religioasă, nu a putut fi precizată²¹.

¹³ W. Eisenhut, *Juno, in Der kleine Pauly*, 2, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979, 1563-1568; F. Graf, *Juno Moneta, in Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, herausg. von H. Cancik und H. Schneider, *Altertum*, Bd. 6 (Jul - Lee), J. B. Metzler, Stuttgart - Weimar, 1999, 75.

¹⁴ K. Gruel, *L'apparition des monnaies dans les sanctuaires de l'Armorique*, în *Les sanctuaires celtiques et leurs rapports avec le monde méditerranéen, Actes du colloque de St-Riquier (8 au 11 novembre 1990) organisés par la Direction des Antiquités de Picardie et l'UMR 126 du CNRS*, Editions Errance, Argenton-sur-Creuse, 1992, p. 230-236; L. -P. Delestre, *Monnaies celtiques, sanctuaires et territoire dans l'ouest de la Gaule Belgique*, în *Les sanctuaires celtiques et leurs rapports...*, 1992, p. 221-229.

¹⁵ B. Laum, *Heiliges Geld. Eine historische Untersuchung über den sakralen Ursprung des Geldes*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1924.

¹⁶ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 48 și 94-96; E. Stoicovici - I. Winkler, *Über die Stenzen von Pecica und von Ludești*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 477-478; E. Iaroslavschi, *Die Münzstanze von Ocnița und einige Bemerkungen zu den dakischen Stenzen*, în *ActaMN*, 38/1, 2001, p. 17-25.

¹⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 84-108.

¹⁸ *Ibidem*, p. 94-96; I. Winkler, *Tezaurere de monede dacice de la Chereluș*, în *SCN*, 4, 1968, p. 70-71; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 307-311 și 404-406; idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 210-212.

¹⁹ S. Sanie, *O ștanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacică de la Barboși - Galați*, în *SCIIVA*, 40, 1989, 1, p. 91-96; S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (III)*, în *ArchMold*, 14, 1991, p. 51-52; C. Preda, *op. cit.*, p. 179 și 193.

²⁰ N. Gostar, *Cetății dacice din Moldova*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 33.

²¹ I. Glodariu, în *Istoria Românilor*, 1, ed. M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 738-740.

După cum indică materialele arheologice, multe din aceste construcții au putut adăposti diverse activități economice. De altfel, în mod semnificativ, aceste ateliere erau situate în apropierea „centrelor” așezărilor dacice, și nu la periferia acestora, așa cum ar fi fost firesc²².

Se știe că fabricarea monedelor reprezintă un proces complicat, care presupune deținerea unor serioase cunoștințe tehnico-științifice. Ca și în alte cazuri cunoscute în lumea antică, preoțimea dacică a avut monopolul cunoștințelor „științifice” ale vremii (Iordanes, *Getica*, 69-70), pe care le-a utilizat în toate domeniile²³, dar mai cu seamă în cel al sacralului. Așa încât, pentru acea vreme, era firească inițierea și dezvoltarea multor activități „economice” (așa cum le spunem noi astăzi) sub imperiul necesităților cultului și aflate sub protecția sacralului.

În aceste condiții, consider că emiterea monedelor dacice s-a desfășurat sub controlul și autoritatea unei teocrații, care îmbina funcția religioasă cu cea politică, așa cum ne arată exemplul lui Deceneu²⁴. Ca o consecință, nu este exclus ca la început moneda să fi avut o funcție derivată numai din necesitățile cultului și doar, mai târziu, să fi căpătat și alte utilizări, propriu-zis economice²⁵. De aceea, apariția monedelor locale poate fi pusă în strânsă legătură cu înflorirea sanctuarelor și templelor dacice (secolul II a. Chr.)²⁶. Drept urmare, așa cum susțin și alți specialiști²⁷, trebuie admis că multe din monedele atribuite până acum monetăriei dacice (mai cu seamă din prima fază) sunt emisiuni originale (inclusiv postume ale lui Filip II sau Alexandru cel Mare). Și, în sfârșit, treptat, pe măsură ce din diferite cauze sanctuarele și templele dacice își încetează existența se poate accepta că ia sfârșit baterea monedelor locale. Doar așa, credem că se pot recorda mai bine datele arheologice cu cele numismatice²⁸.

ANFANG UND ENDE DER DAKISCHEN MÜNZPRÄGUNG

ZUSAMMENFASSUNG

Eine deutsche Variante ist im Band *Orbis antiqua. Studia in honorem Ioannis Pisonis* (Herausg. L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac, Nereanina Napocae Press, Cluj-Napoca, 2004, p. 602-605) worden publiziert.

²² *Ibidem*, p. 731.

²³ *Ibidem*, p. 780-782.

²⁴ V. Mihailescu-Bîrliba, *Der Geldumlauf in Ostdakien und die frühstädtische Zivilisation*, în *XII. Internationaler Kongress Berlin 1997, Akten – Proceedings – Actes*, I, ed. B. Kluge și B. Weisser, Berlin, 2000, p. 345.

²⁵ V. Mihailescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Ed. Junimea, Iași, 1990, p. 68-69.

²⁶ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 743; V. Mihailescu-Bîrliba, *A few remarks on the chronology of Dacian coinage*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, 9, 2003, p. 265.

²⁷ K. Dimitrov, *Balkans and „East Celts”*, în *A Survey of Numismatic Research 1985-1990*, I, International Association of Professional Numismatist, Special Publication No. 12, ed. T. Hackens, P. Naster, M. Colacat, R. van Laere, G. Moucharte, F. de Callatay, V. van Driessche, Brussels, 1991, p. 274.

²⁸ Sunt foarte recunoscutor Institutului Arheologic German, care m-a sprijinit în realizarea acestei cercetări.